

A MAGYAR ÉLELMISZERGAZDASÁG JELLEMZŐI ÉS KIHÍVÁSAI A XXI. SZÁZADBAN

Panyor Ágota

Absztrakt: A magyar élelmiszergazdaság alakulása kerül áttekintésre a rendszerváltástól az Unió csatlakozásig, majd az Unió csatlakozást követően napjainkig. Részletesen kitérek az élelmiszerek fogyasztási szerkezetének alakulására és az ebből következő piaci kihívásokra. Továbbá a magyar élelmiszergazdaság problémáit és azok megoldási lehetőségeit vizsgálom az élelmiszertermelés és élelmiszer kereskedelem vonatkozásában.

Abstract: The change of the Hungarian food economy will be reviewed from the regime change to the accession to the EU and after the accession, to the present. I will detail the changes of the food consumption structure and the consequent market challenges. Furthermore, I examine the problems of the Hungarian food economy and their solutions to food production and food trade.

Kulcsszavak: élelmiszergazdaság, fogyasztási szerkezet, piaci kihívások

Keywords: food economy, consumption structure, market challenges

1. Bevezetés

Az élelmiszergazdaság egy nemzetgazdaságon belül kulcsfontosságú szerepet tölt be. Az élelmiszergazdasághoz szorosan kapcsolódó területek: a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer kereskedelem. Indokolt, hogy ezen területeket együttesen vizsgáljuk, mivel szoros kapcsolatban vannak egymással és vertikális összefonódás jellemzi őket, tehát egységes rendszert alkotnak. Hazánkban az 1970-es években honosodott meg az élelmiszergazdaság fogalma, miszerint olyan szemléletet és vizsgálati módszertant alkalmaz, amely az élelmiszertermelés kérdéskörét a legszélesebb nemzetgazdasági vertikumban tárgyalja. Valamint a fogalom alá sorolja a termelőeszközök előállításával, forgalmazásával, a mezőgazdasági és élelmiszeripari termeléssel, a felvásárló kereskedelemmel foglalkozó szervezeteket is. Az élelmiszergazdaság fogalmának szinonimája az angol szakirodalomban az „agribusiness” kifejezés.

2. A magyar élelmiszergazdaság jellemzői a rendszerváltástól az Unió csatlakozásig

Az élelmiszeripari vállalatok privatizációja 1990 őszén kezdődött és a '90-es évek közepére jellemzően be is fejeződött (minden más nemzetgazdasági ágazatot megelőzve). Az 1990-es évek elején az élelmiszeripari vállalkozások vagyonának legalább részleges megmentésére csak a külföldi tőke bevonásával mutatkozott lehetőség. A magyar élelmiszeripar magánosításának eredményeként jelentősen javult a magyar élelmiszeripari termékek minősége, biztonságossága és színvonalasabb lett a hazai kínálat. Az 1990-es évek közepétől ún. másodlagos privatizációs hullám indult meg, melynek eredménye az volt, hogy a hazai élelmiszeriparban erős differenciálódás és tulajdonosi koncentráció alakult ki. A külföldi tulajdonban lévő vállalatok részesedése a hazai élelmiszerpiacból (52-55%)

és az exportból (75-80%) szembetűnően növekedett, ezzel ellentétben a hazai kis- és középvüzetmek drámai mértékű piacvesztést könyvelhettek el maguknak (Raskó, 1999).

A rendszerváltás és a privatizáció az élelmiszer-kereskedelemben is mérvadó változásokat eredményezett. A '90-es évek elején az élelmiszer-kereskedelem meglehetősen vonzónak bizonyult a külföldi befektetők számára. Számos nemzetközi üzletlánc kezdte meg működését hazánkban, akár régi üzleteket helyreállítva, akár zöldmezős beruházás révén. A külföldiek mellett magyar tulajdonú üzletláncok is alakultak, amelyek közül néhány jelentősen gyors ütemben fejlődött. Mindezek ellenére a magyar kereskedelmi vállalkozások túlnyomó része tőkeszegény kis-és középvállalkozásnak számított (www.szie.hu/2012).

A magyar élelmiszeripar termelése az 1990-es évek első harmadában megvalósult fokozatos csökkenést követően, a termelés 1998-tól újbóli növekedést ért el, de még 2002-ben sem sikerült elérnie az 1989. évi eredményt. A magyar élelmiszeripar 1996-2004 között 7 százalékpontot veszített részesedéséből a nemzetgazdasági ágazatok között. Sőt az élelmiszeripar exportorientáltsága is visszaesően volt, a nemzetgazdasági exportból való részesedése felére csökkent az említett időszakban. Összességében az élelmiszeripar gyenge teljesítménye a kapacitásfeleslegből, az alacsony tőkeellátottságból, az állandóan változó tulajdonosi körből, a pénzügyi befektetők nem egyszeri csődöt okozó magatartásából, a csekély termelékenységből és az egyes ágazatokban az alacsony koncentrációból fakadó piaci erők hatástalanságából volt eredeztethető. Mindezek mellett szerepet játszott az import növekedése és a kiskereskedelmi láncok árleszorító magatartása is (Juhász et. al., 2006).

A rendszerváltás éveiben a birtokstruktúra is jelentős változásokon ment keresztül. A föld tulajdonosi szerkezete is lényegesen megváltozott, hiszen 1990-ben a mezőgazdasági terület 35%-a volt magán-, 34%-a állami- és 31%-a szövetkezeti tulajdonban. Míg 2003-ra a magán tulajdon vált dominálóvá (83%-os részesedéssel), az állami tulajdon 10%-ra és a szövetkezeti tulajdon 3%-ra esett vissza. A magánvállalkozások részarányának növekedése mellett erőteljes terület szétaprózódás ment végbe (Potori–Udovecz (szerk.) et. al., 2004).

3. A magyar élelmiszergazdaság jellemzése 2004. után

Magyarország 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz. A magyar élelmiszeripart érettnak találták a csatlakozásra és úgy vélték, hogy 2004 után nyertes ágazat lehet hazánkban. Ahhoz, hogy a magyar élelmiszeripar a hazai piacon és az uniós országokban megállja a helyét a versenyben, ki tudja használni az új piaci lehetőségeket, és ne kelljen lemondania a hazai fogyasztás igényes részéről, alapvető fontosságú a mezőgazdasággal fenntartott, megbízható kapcsolatrendszer és ez által egy igényes mezőgazdasági termelői kultúra gyors kiterjesztése. Ez a cél természetesen csak megfelelő és összehangolt állami szerepvállalás mellett érhető el, olyan intézményrendszer és intézményi kultúrát szükséges kialakítani, amilyenre az EU-beli élelmiszeripari versenytársak is támaszkodnak (www.penzugykutato.hu, 2012).

Azonban számos, pozitív előrejelzés a valóságban nem ment végbe. Az élelmiszeripar az EU csatlakozást követően fokozatosan veszített a lendületéből. Felerősödtek a negatív tendenciák, az élelmiszertermelés és a belföldi értékesítés visszaeséséről, az élelmiszerfogyasztás stagnálásáról, a külföldi termékek hazai piacon történő térnyeréséről, az iparág árbevétel-arányos eredményének erodálásáról, növekvő és kielégítetlen beruházásigényéről, az élelmiszeripari vállalati csődök felgyorsulásáról, végeredményben az élelmiszeripar nemzetgazdasági jelentőségének csökkenéséről szoltak a nyilatkozatok (Kapronczai, 2010).

Az uniós csatlakozást követően nagymennyiségű, alacsony minőségű és olcsó feldolgozott élelmiszer érkezett az EU tagországaiból, elárasztva a belföldi piacokat, s egyben kiszorítva onnan a kevésbé versenyképes hazai élelmiszereket. Ennek hatására az élelmiszeripar bruttó termelési értéke jóval visszaesett, sőt a belföldi értékesítés mértéke is enyhülő tendenciát mutatott. A magyar élelmiszergyártóknak további problémával kellett szembenéznük az áruházláncok árleszorító politikája miatt. Ezen problémák orvoslására jelent meg az új kereskedelmi törvény, amely a beszerzési ár alatti eladásokat hivatott szabályozni, valamint az élelmiszerbiztonsági ellenőrzések kapcsán kiválogatja a gyenge minőségű külföldi élelmiszereket és a szabálytalanságok elkövetésekor megfelelő szankciókat léptet életbe.

A magyar mezőgazdaság teljesítménye is romlott, ezen gazdasági visszaesés a ráfordítások és a teljesítmények abszolút értékében is megnyilvánult. A gabonafélék termesztését kiemelve, megállapítható, hogy alapvetően nem változott a csatlakozás után a gabona-szántóterületének aránya, a gabonatermesztők számára a legnagyobb biztonságot az intervenciók rendszer biztosította. Az állattenyésztés részaránya a mezőgazdasági termékek bruttó kibocsátásából folyamatosan csökkent. A fontosabb állattenyésztési ágazatok közül arányaiban a legnagyobb hanyatlást a sertéságazat szenvedte el, hiszen 2004 után 30%-ot meghaladó csökkenés történt. Az agrárgazdaság külkereskedelmi aktívuma 2006-2008 között megduplázódott (a feldolgozatlan formában értékesített mezőgazdasági termékek kivitelének több mint 1 milliárd euróval történő növekedéséből adódik). 2004-2009 között a behozatal folyamatában, évente 0,3-0,6 milliárd euróval emelkedett. A kivitel 2005. évtől stabilan növekedett (Oláh, 2009).

4. A 2008. évi gazdasági válság hatásai a magyar élelmiszergazdaságra

Az Amerikai Egyesült Államokban 2007-ben jelzálogpiaci válság ütötte fel a fejét, amely pénzügyi válsággá nőtte ki magát és 2008-ra az egész világot megrengette. A XXI. század elején kialakult válság olyan mértékű volt, amelyre az 1929/30-as nagy gazdasági világválság óta nem volt példa. A pénzügyi válságon belül vegyük szemügyre az élelmiszergazdaság tendenciáit érintő eseményeket. Wagner (2009) szerint az utóbbi húsz évben alig történt változás az élelmiszergazdaság világgpiaci áraiban, azonban 2007-ben valóságos árobbanás alakult ki a mezőgazdasági termékek esetében, melyet 2008-ban hasonló nagyságú áresés kísért. Az élelmiszerár-sokkot kiváltó tényezőket három csoportba sorolták Popp és szerzőtársai (2008):

3. Mezőgazdasági termelést és kereskedelmet befolyásoló ökológiai és biológiai természetű tényezők,
4. Makrogazdasági környezetre ható tényezők (népesség és fogyasztói jövedelmek növekedése, kőolaj világgpiaci árának drasztikus emelkedése stb.),
5. Agrár- és kereskedelempolitikai tényezők (kereskedelempolitika intézkedések, reformok, bioüzemanyag-gyártás ösztönzése stb.).

A magyar agrárgazdaság részaránya a nemzetgazdaságon belül is jelentős mértékben csökkent a válság után. Az élelmiszeripar részarányát tekintve 2009-re a nemzetgazdasági GDP-ből a 2002. évinek mintegy kétharmadára esett vissza (alig haladta meg a 2%-ot). Ezen tény mögött a hazai élelmiszeripar helyzetének romló tendenciája áll. A mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttesen a nemzetgazdaság bruttó hazai termelésének 5-6%-át adta 2009-ben. A foglalkoztatottságot figyelembe véve a mezőgazdaságban következett be a legjelentősebb visszaesés. De az élelmiszeriparban is hasonló folyamatok zajlottak le, mivel még 2002-ben a foglalkoztatottak 4,2%-át alkalmazták az élelmiszeriparban, addig 2009-re 3,5%-ra csökkent ez az érték. Az élelmiszeripari kibocsátás 2002 és 2009 között évente 2-7%-os visszaesésnek volt kitéve, a termelés volumene a meghatározó szakágazatok többségében csökkent.

Az élelmiszeripari termékek importjának erőteljes növekedését jól mutatják a 2002. és a 2009. évi adatok eltérései. 2002-ben 844 millió euró értékű import élelmiszer került hazánkba, addig 2009-re már 2.778 millió euró értéket tett ki, amely több mint háromszoros növekedést jelentett. Mind emellett a hazai élelmiszerfogyasztás csak szerény mértékben ért el emelkedést. Az élelmiszeripar tehát a hazai piacon szenvedte el a legnagyobb veszteségeit.

Az élelmiszer-feldolgozás hozzáadott értéke változatlan áron 2004 és 2014 között 14,3%-kal csökkent, míg ugyanezen időszakban Ausztriában 0,8%-kal, Hollandiában 0,5%-kal, Csehországban 8,5%-kal, Szlovákiában 15,9%-kal növekedett.

5. A hazai élelmiszergazdaság jellemzői napjainkban

Magyarország belső piacát továbbra is a gyenge fizetőképes kereslet jellemzi. A háztartások vásárlóerővel korrigált egy főre eső jövedelme és a háztartások egy főre jutó végső fogyasztási kiadásai is nagy lemaradást mutatnak az EU-átlaghoz képest. Az élelmiszerekre és nem alkoholos italokra fordított magyarországi kiadás szintje az egyik legalacsonyabb a tagországok közül. A hazai élelmiszerkereslet gyengesége mellett a fogyasztók erős árérzékenysége kedvezőtlenül befolyásolja a magyarországi élelmiszergyártók jövedelmezőségét abban az esetben, ha csak a belföldi piacra alapoznak.

Az alacsony magyarországi fizetőképes kereslet ellenére az elmúlt években egyre inkább találkozunk a minőségi termelésre alapozott sikeres belső piaci értékesítésre koncentrááló stratégiákkal is, főként a kisebb méretű cégek között. Ezek a vállalatok azt a szűk réteget (niche) célozzák meg, amelyik még hajlandó magasabb árat fizetni a magas minőségért, termékeiket alternatív értékesítési csatornákon

keresztül értékesítik. A minőségi termelés viszont egyfajta növekedési korlátot is jelent ezen cégek számára, hiszen amennyiben nagyobb volumenben gyártanának, be kellene lépniük a modern kiskereskedelmi csatornáknak, ahol számukra is elindulna az árverseny, ami komoly kihívást jelentene, mert kis méretük és a fogyasztói igények kielégítésére, minőségi termelésre való törekvések nyomán túl széles termékválasztékuk miatt egyelőre hatékonysági problémákkal küzdenek.

A fogyasztók megnyerésének egyik fontos eszköze lehet a folyamatos – leginkább termékhez kapcsolódó – innováció. A lehetőségek ellenére azonban ritkán és kismértékben találkozhatunk innovációval, amit részben indokol az alacsony jövedelmezőség, vagyis, hogy nem jut forrás a fejlesztésekre, de a másik okként felmerül a belső piac mérete is, ami elég korlátozott, így azon belül egy speciális szegmens még kisebb keresletet jelent (Kürthy et. al., 2016).

A hagyományos igényes európai piacok közelsége és a számos Európán kívüli országban a minőségi európai termékek iránti kereslet növekedése lehetőséget teremt prémium minőségű termékek növekvő mértékű értékesítésére. Ehhez jól működő eredetvédelmi és minőségtanúsító rendszerekre van szükség, amelyek hitelesen támasztják alá termékeink minőségét, GMO-mentességét, termelésünk alacsony környezetterhelését, valamint adott esetben ökológiai gazdálkodásból való származását.

6. Összegző gondolatok

Magyarország a maga 5,4 millió hektár mezőgazdasági területével és a 2 millió hektár erdőterületével olyan élelmiszeripari potenciállal rendelkezik, amelyet messze nem használ ki. A hazai termelés és piac hatékonyabb szervezésével, a feldolgozottság növelésével a világban lévő keresletre való célirányos reagálással a magyar élelmiszergazdaságban a mostaninál 60%-kal nagyobb termelési potenciál van.

Egyértelműen megállapítható, hogy a magyarországi élelmiszeripar az európai uniós tagországokhoz történő összehasonlításban komoly lemaradással küzd. A hazai vállalkozások árbevétele, hozzáadott értéke és munkatermelékenysége elmarad az EU legjelentősebb élelmiszeriparával rendelkező tagországainak adataitól, de a velünk együtt csatlakozó Lengyelországhoz képest is hátrányban van. Az egy vállalkozásra jutó munkavállalók számát tekintve viszont a magyarországi értékek az átlagnál magasabbak, ami elsősorban a technológiai lemaradásnak és a viszonylag olcsó munkaerőnek tulajdonítható.

A legtöbb élelmiszeripari vállalkozás számára a nyomott árakon való értékesítés kedvezőtlen pénzügyi helyzetet, forráshiányt eredményez, ami megakadályozza a technológiai fejlesztéseket, innovációt. Az elmaradó beruházások viszont tovább rontják a vállalatok hatékonyságát, versenyképességét, így a gyenge teljesítmény újratermeli önmagát.

A teljesítmény növelésében megkerülhetetlen szerepe van a tudástermelés és – átadás intézményei, csatornái működésének. A vállalkozások versenyképességének XXI. századi alapja a folyamatos innováció, az azt megalapozó kutatás-fejlesztési

tevékenység és az innovációs eredmények hasznosítását lehetővé tevő képzett munkaerő.

Az integráció mértékének növekedése tovább javíthatná az élelmiszer feldolgozók helyzetét, mert akár az alapanyag minőségi paramétereit is befolyásolni tudnák. Az élelmiszeripar eredményességét meghatározza az alapanyag minősége, ára, ugyanakkor a mezőgazdasági termelők számára is előnyös, egyes termékek esetében létkérdés, hogy fő felvevőpiaca, az élelmiszeripar átvegye az általuk termelt árut és azt megfelelően finanszírozza.

A magyarországi élelmiszeripar fontos kitérés pontja lehet az export, hiszen a külpiacon kedvezőbb árak érhetőek el, ami javíthatja a feldolgozók bevételeit és profitját. Az exportképesség javításához viszont innovatívabb áruszerkezetre, a célpiacok igényeinek jobb megismerésére, erősebb marketingtevékenységre lenne szükség.

Egyértelműen látszik, hogy a szektor egyik legnagyobb problémája a forráshiány. Ennek enyhítésére a jelenlegi uniós támogatási periódusban az élelmiszer-feldolgozás fejlesztésére 300 milliárd forint áll rendelkezésre. A mikro- és kisvállalkozások a Vidékfejlesztési Program forrásaiból 200 milliárd forintra, míg a közepes vállalkozások a GINOP forrásaiból 100 milliárd forintra pályázhatnak.

Irodalomjegyzék

- Juhász A., Kartali J., König G., Orbánné Nagy M., Stauder M. (2006): *Az élelmiszeripar strukturális átalakulása (1997-2005)*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kapronczai I. (2003): *A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Kapronczai I. (2010): *A magyar agrárgazdaság az adatok tükrében az EU csatlakozás után*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kürthy Gy., Dudás Gy., Felkai B. (szerk.) (2016): *A magyarországi élelmiszeripar helyzete és jövőképe*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Oláh E. (2009): *A magyar mezőgazdaság az EU csatlakozás hatása alatt – 2004-2009*. Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége, Budapest.
- Potori N., Udovecz G. (szerk.) (2004): *Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Raskó Gy. (1999): *Az élelmiszeripar privatizációja Magyarországon*. GJW-Consultatio, Budapest.
- Wagner H. (szerk.) (2009): *A válság hatása a magyar élelmiszergazdasági külkereskedelemre nemzetközi összehasonlításban*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- <http://szie.hu/file/tti/archivum/Stauder_Marta_ertekezes.pdf>
- <http://www.penzugykutato.hu/files/Mohacsi_cikk_01.pdf>